

УТКІН

Олександр Іванович,
доктор історичних наук, професор,
головний науковий співробітник,
Національна наукова
сільськогосподарської бібліотека
НААН
(м. Київ, Україна)

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ ІДЕОЛОГІЇ «НОВОЇ РЕЛІГІЇ» НАЦИСТСЬКОЇ НІМЕЧЧИНИ

У статті аналізується діяльність лідерів нацистської Німеччини зі створення « нової церкви », так званого « позитивного християнства », яке б повністю підтримувало внутрішню і зовнішню політику III рейху на чолі з Гітлером. Нацисти планували ліквідацію католицької, православної та протестантської церков на території Німеччини та окупованих нею країн, у тому числі й України, замінивши їх громадами « позитивного християнства ».

Доведено, що особи, які грали головну роль у формуванні нацистської церковної політики, її соціальних питань – А. Гітлер і А. Розенберг – передбачили досягнення своєї мети шляхом репресій, критики і шельмування ідеології та культової практики, прагнули показати широкій громадськості християнство, як найгірше явище минулого, найжорсткіший удар по людству, оскільки творці християнської ідеології – євреї – ввели в релігійне вчення свідому брехню. Цю ж ідею далі конкретизував А. Гітлер, говорячи, що християнство стало першим у світі віровченням, яке пропагує нетерпимість, знищення своїх противників в ім'я любові.

Ключові слова: *католицизм, православ'я, протестантизм, « позитивне християнство », ідейні засади « нової церкви нацистів », нацизм, релігія.*

SOCIO-POLITICAL ASPECTS OF THE IDEOLOGY OF THE «NEW RELIGION» OF NAZI GERMANY

The paper analyzes the activities of Nazi Germany's leaders to create a new church of so-called « positive Christianity » that would fully support the internal and external policies of the Third Reich, led by Hitler. The Nazis planned to liquidate the Catholic, Orthodox, and Protestant churches in Germany and in the occupied countries including Ukraine, replacing them with « positive Christianity » communities.

It is proved that the persons who played the main role in the formation of Nazi church policy, its social issues – A. Hitler and A. Rosenberg – envisaged achieving their goal by repressing, criticizing and defaming ideology and cult practice, sought to show Christianity as the worst a phenomenon of the past, a hard blow to humanity, since the creators of the Christian ideology – the Jews – introduced a conscious lie into religious doctrine. A. Hitler further elaborated on the same idea, saying that Christianity was the first creed in the world that promotes intolerance, the destruction of its opponents in the name of love.

Key words: *Catholicism, Orthodoxy, Protestantism, «positive Christianity», the ideological foundations of the «New Church of the Nazis», nazism, religion.*

СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИДЕОЛОГИИ «НОВОЙ РЕЛИГИИ» НАЦИСТСКОЙ ГЕРМАНИИ

В статье анализируется деятельность лидеров нацистской Германии по созданию «новой церкви», так называемого «позитивного христианства», которое полностью поддерживало бы внутреннюю и внешнюю политику III рейха во главе с Гитлером. Нацисты планировали ликвидацию католической, православной и протестантской церквей на территории Германии и оккупированных ею стран, в том числе и Украины, заменив их общинами «позитивного христианства».

Доказано, что лица, которые играли главную роль в формировании нацистской церковной политики, ее социальных вопросов – А. Гитлер и А. Розенберг – предусмотрели достижение своей цели путем репрессий, критики и шельмования идеологии и культовой практики, стремились показать широкой общественности христианство, как худшее явление прошлого, жесткий удар по человечеству, поскольку создатели христианской идеологии – евреи – ввели в религиозное учение сознательную ложь. Эту же идею дальше конкретизировал А. Гитлер, говоря, что христианство стало первым в мире вероучением, которое пропагандирует нетерпимость, уничтожение своих противников во имя любви.

Ключевые слова: *католицизм, православие, протестантизм, «позитивное христианство», идейные основы «новой церкви нацистов», нацизм, религия.*

Націонал-соціалістичне вчення з моменту його формування являло певне синтетичне об'єднання, що містило елементи політики, нового світогляду, нової релігії – «позитивного християнства», яке нібито замінить всі застарілі, недосконалі релігії світу. Ряд цих положень викладені ідеологом нацизму А. Розенбергом у роботі «Міф ХХ століття». Ця книга стала одним із найскандальніших опусів минулого. Її публікація викликала бурю критики авторської концепції з боку незадоволених політиків, істориків, церковних

ієрархів і богословів, діячів науки та культури. Рецензенти вказували, що в роботі ігноруються досягнення світової цивілізації з метою підпорядкувати їх спробам нацистських ідеологів посилити «демонічну» частину людської натури, природного відновлення здорової крові для обґрунтування переваг арійської раси над іншими народами. А. Розенберг висловлював свої погляди на створення нового релігійного вчення, що заперечувало б християнство, його морально-етичні аспекти, ідеї смирення і любові до ближнього, рівноправ'я всіх народів і рас. На його думку, необхідно відкоригувати всі релігійні джерела, назавжди відмінити Старий Заповіт в якості релігійної книги, викреслити відверто спотворюючи й марновірні постулати із Нового Заповіту [6, с. 441].

Особи, що грали головну роль у формуванні нацистської церковної політики, її соціальних питань – А. Гітлер і А. Розенберг – передбачили досягнення своєї мети шляхом репресій, критики і шельмування ідеології та культової практики, прагнули показати широкій громадськості християнство як найгірше явище минулого, найжорсткіший удар по людству, оскільки творці християнської ідеології – євреї – ввели в релігійне вчення свідому брехню. Цю ж ідею далі конкретизував А. Гітлер, говорячи, що християнство стало першим у світі віровченням, яке пропагує нетерпимість, знищення своїх противників в ім'я любові. Такі положення не розвивали духовне життя людей «тому, що ця еволюція входить у природний порядок речей».

На думку А. Гітлера, християнство та інші релігійні течії не прагнуть до істини, хоч все таки як вид філософії, «яка зможе задовольнити простаків», не причиняє нікому шкоди, зводить все до питань відчуття, що виникають у людини від свого безсилля. Говорячи про зображення біблійського І. Христа А. Розенберг виділяв у ньому різні риси – м'які і співчуваючі, жорсткі і суворі. Римська церква виставила рабське смирення як сутність І. Христа і на цьому ідеалі виховуються віруючі. Названі уявлення, на його думку, повинні виправити німецький рух оновлення та показати І. Христа впевненим у собі в кращому і найвищому смислі цього слова. Для німця має смисл його життя, а

не його мученицька смерть. Потужний і суворий проповідник у храмі, людина, яка звала за собою і люди за нею йшли, а не жертвне ягня, не розп'ятий І. Христос є сьогодні творчим ідеалом, що освітлює нас із Євангелія, писав А. Розенберг у 1920-х роках. Він різко критикував католицизм і протестантизм за свідому та підсвідому фальсифікацію «простої, радісної місії царства небесного в середині нас» [6, с. 442–444].

Хоч А. Гітлер відкидав вчення і догми католицької церкви, він цінував її організацію, цілеспрямованість та історичну послідовність, вміння церковного керівництва знаходити вихід із різних ситуацій, що виникають через помилки та слабкості духовенства або ж злісні акції релігійних противників і ворогів, за виключенням Лютера. В багатьох кризах «ідіотське духовне життя», як А. Гітлер висловився 31 березня 1942 р., «конституція» папства витримала іспит, показала свою життєдіяльність і тому така сильна організація в нацистській державі з її принципами та ідеями не могла виконувати функції духовної установи. А. Гітлер мріяв про «справжню німецьку церкву», яка б повністю підпорядковувалась державі. Він обурився, дізнавшись про те, що німецькі церкви в рейху отримують державні дотації в розмірі 900 млн. рейхсмарок в рік. Відносно католицької церкви фюрер заявив про необхідність після війни скоротити ці дотації до 50 млн. рейхсмарок в рік.

На його думку, євангелічна церква не могла протистояти католицизму, оскільки протестантизм, виражаючи потреби німецької самосвідомості відносно внутрішньої чистоти поглиблення національного духу і свободи, нездатний захищати німецькі інтереси у сфері, де відсутня певна система понять або ж вона заперечується з будь-яких причин [4, с. 252]. А. Гітлер називав протестантів «епігонами», які надали католицькій церкві можливість розширення й поглиблення своєї діяльності. Докоряв він і М. Лютера за переклад Біблії на німецьку мову, що популяризувала «ці єврейські ідеї» і відкривала двері кожному для духовних потрясінь. Розмірковуючи в 1941 р. про грецьку античність, фюрер відмічав, що «наша релігія вбиває радість краси. Протестантська ханжість ще гірша, ніж католицька церква». І в той же час він,

всупереч своїм поглядам і діяльності, вважав, що різні вірування можуть зробити людину щасливою, а політику необхідно терпливо ставитися до релігії.

За спогадами І. Ріббентропа, після початку війни А. Гітлер заборонив міністерству іноземних справ звертати увагу на протести Ватикану, що стосувалися становища церкви на окупованих територіях і передати вирішення цих питань партійній канцелярії або ж А. Розенбергу для забезпечення жорсткого реагування на названі проблеми. Сам же А. Гітлер підкреслював, що він не займається догматами віри і не потерпить, щоб священники займалися земними справами. На його думку, державні структури повинні стати абсолютним володарем в країні. Не сприймаючи християнське віровчення, він називав одну з його ідей про Божий промисел вершиною «безглуздя». Видалення «з релігії отрути, яку вона утримує. В цьому відношенні протягом останніх століть було здійснено великий прогрес, – говорив А. Гітлер. – Церкву треба примусити зрозуміти, що її царство уже не цей світ». Релігії, як вважав фюрер, пережили критичний вік, знаходяться в занепаді і в нинішньому стані можуть залишитися ще декілька століть. «Чого не хочуть робити революції, зробить еволюція» [7, с. 141].

Оцінюючи діяльність церковних структур, виділяючи в них зло, що поглинає життєво важливі центри, А. Гітлер зводив його до богослужбової практики священників католицької й Німецької євангелічно-лютеранської церков. Реалізацію цих аспектів нацистської церковної політики певною мірою гальмували поразки вермахту на Східному фронті, тому фюрер у лютому 1942 р. не міг правдиво відповісти на зверненні до нього запитання священників. «Я все це записав у своїй великій книзі, – говорив він – прийде час, коли я з ними розрахуюсь і дійду до кінця». А. Гітлер сумнівався, кого слід вважати більш небезпечним: слугу релігії, що грається в патріотизм чи людину, яка відкрито протистоїть державі. Роздумуючи над цими та іншими подібними фактами, він чіткіше сформулював основні напрями, зміст, форми і методи вирішення складного питання. «Менше ніж через десять років все буде

виглядати зовсім інакше, я їм можу це обіцяти. Нам уже не вдасться відійти від релігійних проблем» [8, с. 296].

Говорячи про роль релігії в державному будівництві, А. Гітлер відзначав, що одні вважають необхідним будувати «життя людського суспільства на фундаменті з брехні», але таке суспільство не можна зберегти. З другого боку, деякі люди вірять, що істина повинна «грати роль необхідного фундаменту..., совість потребує втручання в ім'я істини та викорінення брехні». В майбутньому народи засудять періоди, коли без протесту здійснювалися такі образи. Так само були заборонені вогнища, на яких палили єретиків, так в свою чергу будуть знищені й ці породження марновірства, як заявив А. Гітлер 8 лютого 1942 р. в застільній промові [8, с. 296].

Виходячи з положення про неможливість співіснування націонал-соціалізму і релігії зі своєю системою соціально-політичних цінностей, нацистське керівництво розкривало важливий напрямок діяльності держави з ідеального вирішення церковного питання. Сутність його крилася в тому, щоб надати релігії можливість самоліквідації без переслідувань. «Це буде жахливо! Нічого й говорити, що вся ця справа потребує глибокого осмислення. Всьому свій час. Це просто питання чесності, ось у що все це може перетворитися», – говорив А. Гітлер. Християнство в процесі історичного розвитку, як вважав фюрер, досягло піка абсурдності, чим більше воно чіпляється за свої догми, тим швидше воно піде в минуле, а його структури розваляться [8, с. 83].

У нацистській Німеччині шельмування теорії і практики християнських формувань доповнювалося репресивними діями поліції та гестапо. Щоб не загострювати до крайнощів взаємовідносини церкви й держави, органи влади оголосили тимчасову заборону на проведення антицерковних акцій в роки війни, хоч вона не виконувалася. Церковні храми і монастирі закривались і передавались державі на військові потреби, продовжувались репресії проти духовенства та віруючих. Переконливим підтвердженням такої політики стосовно релігії й церкви є релігійна мережа, що існувала в кінці війни. Вона характеризувала життєдіяльність церкви, її вплив на спосіб життя населення і

соціально-політичні ідеали. Так, порівняно з 1939 р. в кінці війни 97 % церков і монастирів у Німеччині були закриті. Серед закритих знаходилось і 120 монастирів, у яких згідно таємному наказу партійної канцелярії гауляйтерам органи влади конфіскували землі, нерухомість і створювали там будинки відпочинку для націонал-соціалістів. Монахів, які протестували, репресували, 418 священників потрапили до концтаборів. В цілому, із 1900 священнослужителів 90 % арештували, депортували або ж знищили. Всього за роки війни судова влада розглянула біля 9 тис. справ зі звинувачення католиків в антидержавній діяльності. Тільки в концтаборі Дахау серед в'язнів знаходилося 2720 священників, із них – 22 православних. Незважаючи на такі репресії і різку критику гітлерівської політики в галузі релігії, всі церкви III рейху після початку війни підтримали діяльність нацистської держави [10, с. 40-49].

Церква із єдиної централізованої структури була перетворена в окремі самостійні общини, членами яких могли стати тільки повнолітні віруючі. Навчання релігії в школах заборонялося. Вся власність общини зводилася до наявності церковного храму. Община позбавлялася права на рухому та нерухому власність. Вона зосереджувалася лише на богослужбовій діяльності. Німцям і полякам заборонялось об'єднуватися в одній церковній громаді. До середини 1941 р. більшість церковних видань, у т.ч. богословських, було заборонено. За діяльністю церкви встановлювався жорсткий державний контроль. Релігійні об'єднання, витіснені із суспільного життя, позбавлені багатьох прав, мали низький статус і органи влади могли закрити їх в будь-який час, як організації, ідеологія яких суперечила націонал-соціалізму [2, с. 65].

Знаючи найважливіші аспекти антицерковної діяльності А. Розенберга імперський міністр у справах церкви Г. Керрль писав у 1939 р., що цей ідеолог нацистської партії став для віруючих і невіруючих німців символом непримиримого ставлення до церкви і християнства. Містично налаштований А. Розенберг, особливо в період від «проміжної стадії» і до прогнозованої нацистами повної ліквідації християнських церков, намагався знайти впливових

союзників по реалізації цих злочинних планів. Його позиції в антицерковній кампанії підтримували міністр внутрішніх справ В. Франк, фюрер Гітлерюгенда Б. Ширах, глава Німецького робітничого фронту Р. Лей, рейхсфюрер СС Г. Гіммлер, керівники партійної канцелярії Р. Гесс й М. Борман, лідери Головного управління імперської безпеки Г. Гейдріх і Е. Кальтенбрунер, інші впливові нацисти. Вони поділяли думку А. Гітлера про те, що остаточне вирішення церковного питання відбудеться після переможного закінчення війни.

Вищі сановники III рейху, підтримуючи антихристиянську політику як «расово ворожого» для німців християнства, готували місце новій релігійній системі «арійської релігії». Її необхідність мотивувалася тим, що християнський світогляд походив із середньоазіатської расової душі, а не природних цінностей народу, визнає рівність людей всіх рас й національностей і тому вороже ставиться до нацизму. Сутність нової релігії роз'яснював Г. Керрль, відзначаючи, що партія стоїть на платформі «позитивного християнства», тобто націонал-соціалізму, який виражає волю Господа-Бога, втілену в німецькій крові. Партія і фюрер як виразники нової Божественної волі, закликають німецький народ підтримати «істинне християнство». Досягнення цієї мети підштовхувало нацистських лідерів до створення нових релігійно-церковних структур. Програма формування такої церкви, розроблена А. Розенбергом, містила 30 пунктів, де відверто і грубо шельмувався Христос й говорилося про необхідність заміни християнства язичництвом нацистського руху. Зокрема, в ній наголошувалось, що національна церква рейху Німеччини категорично заявляла про виключність прав і виключність влади управляти всіма церквами в межах рейху. Вона оголошувала їх національними церквами німецької держави. Національна церква заявляла, що для неї, а значить і всього німецького народу, книга фюрера «Майн кампф» є найвизначнішим із всіх документів, бо вона містить величні ідеї, найчистішу істинну мораль для теперішнього і майбутнього життя нашого народу. Національна церква мала прибрати зі своїх вітварів всі розп'яття, Біблії, зображення святих. На вітварях

не повинно бути нічого, окрім книги «Майн кампф» (священної книги для німецького народу, а відповідно і для бога), а зліва від вітваря повинен знаходитись меч. З дня прийняття християнства хрест повинен бути прибраний з усіх церков, соборів і часовень та повинен бути замінений єдиним непереможним символом-свастикою. Тобто християнський Бог повинен поступитись богу націонал-соціалістів [3, с. 149–150]. У підготовчий період вони зробили начерк планів, проектів нової релігії, креслення передбачуваних новобудов, які повинні були з'явитися на місці знищених церковних приміщень. Хоч їх зберіглося не багато, але по них можна було сформулювати якусь уявлення.

Одним із перших варіантів цієї релігії, її трактувань соціально-політичних проблем суспільства стали експерименти з відродження німецько-скандинавського язичництва, встановлення ідолів Одина, Тора, Фрейї, різних «домашніх» божеств. Під впливом А. Розенберга у Вестфалії всі селяни одного із сіл вийшли із церковної общини і оголосили себе язичниками, заклали язичницьке кладовище й побудували язичницьке капище. Інші практичні заходи, що пропагували елементи нової релігії, А. Розенберг за участю Г. Гімmlера, ідеолога расової теорії партії рейхсміністра продовольства і сільського господарства В. Дарре організували в Нижній Саксонії (1935 р.). В урочистій обстановці був відкритий меморіал страченим Карлом Великим у 782 р. саксам-язичникам. Взагалі Карла Великого прозвали «катором саксонців». Характерно, що ці та подібні заходи проводилися в ті роки, коли посилювалась ідейно-політична кампанія з дискредитації християнства і спеціально підбиралися такі історичні події, в яких християнське духовенство звинувачувалось у недобросовісному і жорстокому ставленні до німців. Язичництво, як вважав професор Цюріхського університету Д. Вайс, було рисою, властивою нацистам «індивідуального повернення в минуле», пов'язане з расовою теорією і реанімацією генеалогічного принципу. Тому В. Дарре говорив про доцільність створення в будинках «кутків для пошани предків» [5, с. 194].

В. Дарре, А. Розенберг, М. Борман намагались очолити весь імперський рух за створення національної релігії і робили всілякі спроби представити древні німецькі капища і культу як цікаву й гідну державну релігію, вписавши її в нацистську ідеологічну систему. Певне уявлення про сутність «нової німецької релігії» дає її другий варіант – «арійзоване» християнство, значно змінене, модернізоване і наближене до націонал-соціалістичних ідеалів та національної релігії «крові і раси». «Німецькі християни», в чомусь схожі на протестантську церкву, стали расистськими воєнізованими формуваннями і називали себе «штурмовиками Ісуса Христа». Вони переймали манеру поведінки і діяльності гітлерівських СА, а їх пастори в формі штурмовиків відвідували богослужіння. Протестантами була більшість штурмовиків, деякі з них сповідували католицизм, а незначна частина вважала себе невіруючими. Група північнонімецьких фюрерів СА, їх підопічні відвідували недільні богослужіння в кірхах. Тюрінгська протестантська організація «Німецькі християни», в якій превалювали пастори з твердими нацистськими поглядами, називали І. Христа арійцем й покровителем СА. Підтримане штурмовиками невелике протестантське формування «Німецьких християн» після приходу до влади А. Гітлера очолило євангелічну церкву і сприяло її лідеру пастору Л. Мюллеру стати імперським єпископом Німеччини.

Далі за планами творців нової релігії необхідно було по-своєму відредагувати Біблію, звільнити її від всього ненімецького у віровченні й культовій практиці, усунути моральні засади Старого Заповіту, а І. Христа представити як чергового «нордичного мученика», який захищав поряд з іншими, в т. ч. і нацистськими діячами, соціально-політичні інтереси німецького народу. Звідси нібито витікало, що націонал-соціалістична ідеологія уособлювалася з волею Господа-Бога і втілювалася у німецькій крові і нацистській партії. Причому це положення про «позитивне християнство» було включено в програму націонал-соціалістичної партії Німеччини в 1920 р., що прикривало в таких виразах антилюдську сутність нацизму. Названу трактовку очищеної Біблії віруючі не сприйняли й видану великим тиражом у 1941 р.

книгу, розіслану в церкви на окупованих європейських територіях, християни знищили. Язичницькі і расово-християнські течії не заборонялись до кінця III рейху. Основними причинами поразки творців нової церкви були їх негативне ставлення до християнства, небажання підтримувати його як потужний центр впливу на населення, який міг би суперничати з нацистськими утвореннями, що претендували на місце державної релігії німців.

Третім варіантом «позитивного християнства» могли стати різні аспекти життєдіяльності язичницьких богів, елементи християнського віровчення. Знання про стародавні держави – Грецію, Рим, Персію, античні міфології, культури й релігію, війни та військові походи О. Македонського, Ганнібала, римських й інших полководців популяризувалися в засобах масової інформації, навчальних закладах, театральних спектаклях та кінофільмах. Нерідко вони, розкриваючи характер, особливості суспільства в Римській імперії, показували поширений в давньоримській державі культ «божественного Юлія», «божественного Августа», «божественного Клавдія», «божественного Веспасіана», «божественного Тіта» та інших імператорів. У життєдіяльності цих особистостей римський історик Г.Т. Светоній виділяв поряд з успішною державною, військовою діяльністю, тріумфальними перемогами, властолюбність, спосіб життя і мислення, заняття соціальними, судовими, релігійними перетвореннями, різними творчими замислами наявність як позитивних, так і негативних якостей людини та монарха [7]. Намагаючись використати ці здобутки відомих державних діячів далекого минулого для створення ідеологічних структур нової церкви, їх нацистські прихильники в процесі релігійних дій «матеріалізували» релігійні ідеї, демонстрували нерозривну єдність таких дій та віри. Релігійна діяльність, прославляючи ці божества, характеризується релігійно-регламентуючою, духовною активністю віруючих, їх інститутів і розкривається в ставленні до надприродного, молитвах, богослужіннях, обрядах, ритуалах, що здійснювались в пишних культових спорудах. А. Гітлер, будучи прихильником античного світу і, особливо виділяючи його із історії, читав у перекладах давньогрецьку і

давньоримську літературу, книги про вчення Мойсея й Ісуса, виникнення іудаїзму та християнства, знав Біблію і Талмуд, любив легенди і міфи про давніх богів, зокрема древньогерманських. Часто критикував германський культ, протиставляв його давньогрецькому і давньоримському, цікавився питаннями культу героїв та великих людей, свого місця і ролі в історії. Природно, що така й інша інформація, отримана із різних джерел, по-своєму осмислена А. Гітлером, впливала на формування його суспільно-політичних поглядів і в умовах розгулу нацистської диктатури, створення культу «фюрера німецького народу» нагадувала статус імператора. Незначна частина громадян III рейху вважала А. Гітлера легендою нації, непогрішимим, приписувала йому деякі якості божества, здатного на основі націонал-соціалістичних ідеалів створити нову релігію [5, с. 206–208].

У поширенні цих положень, вирішенні різних соціальних і політичних проблем нацисти особливу увагу приділяли вихованню молоді в організаціях «Гітлерюгенд» і «Молодь Гітлера», які в доступній формі роз'яснювали основи німецького фашизму, заперечували християнство, закликали йти не за Христом, а за А. Гітлером і Хорстом Весселем. Останній був одним із керівників нацистських штурмовиків, штурмфюрер СА, який помер від ран в 1930 р. у Берліні. Зусиллями Й. Геббельса він став головним мучеником Німеччини, а його пісня – партійним гімном, що виконувався вслід за державним гімном III рейху. В молодіжних нацистських організаціях замість християнських заповідей ідеї нової релігії прививалися шляхом читання молитов до сніданку й після сніданку, які нагадували про те, що фюрер посланий Богом, спас Німеччину від численних негараздів, захищає й оберігає молодь та літніх людей, він – їх віра і світоч. Молитва після сніданку поряд з подякою за щедре харчування запевняла фюрера в тому, що молодь з ним вдень і вночі, закликала його вірити у свою велич. Характерно, що ці молитви закінчувались вітанням «Хайль, мій фюрер!».

Нацистські ідеологічні атаки на свідомість юнаків та дівчат продовжувалась і в роки їх навчання у школах при вивченні різних дисциплін,

проведенні заходів соціального, політичного і культурного характеру, свят, шкільних диктантів, в яких нерідко порівнювалася діяльність А. Гітлера й І. Христа. Запропоновані сюжети та відповіді на них свідчили про виграш фюрера, оскільки висвітлювали вирішення земних проблем, зрозумілих простій людині. Суспільству нав'язувалась ідея заміни І. Христа культом А. Гітлера. З цією метою створювались домашні «вівтарі», а в приміщеннях для зібрань «Гітлерюгенда» в Бадені біля портрета фюрера горіли 2 свічки, що нагадувало церковні вівтарі. Такі методи пропаганди поширювались і в інших містах. Прапори зі свастикою й портрет А. Гітлера, що замінили ікони та розп'яття, стали постійною атрибуцією «вівтаря» фюрера, перед яким відбувалися есесівські хрещення замість християнських [5, с. 210].

Бог християн захищає японських язичників, як говорив А. Гітлер, оскільки не помічає молитов, з якими до Всевишнього звертаються британці й американці, «але зберігає своє милосердя для героїв Японії... бо релігія японців найвище цінує культ героїзму, а її герої – це ті, хто, не вагаючись, жертвує своїм життям заради слави і безпеки своєї країни». Критикуючи християнство скоріше за песимізм, ніж оптимізм, він відмічав у японській церкві пробудження в людях ентузіазму, обіцянку їм винагороди в потойбічному світі. Культ героїв, аристократичної душі, честі, гордості, керівника нового рейху і голови новостворюваної німецької народної церкви з характерним для неї запереченням матеріалістичних і християнських вчень свідчать про пошуки правлячою верхівкою країни шляхів повернення до справжніх цінностей нації, які нібито гинули від ігнорування властивих расі форм буття. Нацистські репресії проти духовенства діючих релігійних течій, знищення їх церковних споруд розкриває найважливіші напрямки німецького руху оновлення національно-духовного життя суспільства. Тому цінності німецького характеру, зокрема культурні, соціальні, політичні вважались вічним орієнтиром всіх сил країни, а тих, хто не розумів їх значення називали противниками відродження, які ідуть до духовної смерті. «Людина або ж рух, які сприяють остаточній перемозі цих цінностей, мають моральне право не щадити всього, що їм

вороже, – писав А. Розенберг – їх обов'язок духовно знищувати його, не давати їм розвиватися організаційно і зберігати його політичне безсилля» [6, с. 464].

Система німецьких цінностей III рейху, включаючи замисли нацистської верхівки створити нову релігію і націонал-соціалістичну церкву, громадськість Німеччини, інших країн сприйняла неоднозначно. В першу чергу, це стосувалося напрямів боротьби, жорстоких форм і методів витіснення із суспільної свідомості головних світоглядних противників націонал-соціалізму, розкритих в навчальних матеріалах Служби імперської безпеки від 28 березня 1943 р. До них були віднесені: євреї, масонство, марксизм, лібералізм і церква. Зовсім іншу оцінку сутності нацистської церкви давав російський емігрант богослов С. Булгаков. Він назвав нову релігію лжецерквою і антихристиянством, проявом язичництва, оскільки його основу складали вчення про кров і расу, які нацисти вважали вищою цінністю «нехристиянських форм віри і життя». Свастика протиставлялася християнському хресту – символу приниження, властивому «недолюдині». Богослов піддав різкій критиці й інші прояви антихристиянства – безбожність французьких матеріалістів, ненависть марксистів до святинь, войовничий атеїзм більшовиків. [1, с. 28–35].

«Позитивне християнство», його соціально-політична сутність підпорядковувались інтересам націонал-соціалізму і в цілому служило III рейху. Загальна характеристика нацистського «позитивного християнства», його можливих компонентів, ставлення до діючих в гітлерівській Німеччині християнських церков, методи втілення в життя нових релігійних проєктів показують антигуманізм соціально-політичного ладу та його відображення у німецькій окупаційній політиці в Україні у вирішенні церковних проблем. З'ясування цього питання необхідне для розкриття поглядів та дій деяких впливових соратників А. Гітлера, які мріяли про можливість істотних змін релігійних теорій і культової практики. Антихристиянські погляди, соціально-політичні засади новостворюваної нацистами нової релігії, їх значення для рейху систематично роз'яснював Г. Гімmlер своїм співробітникам, іншим

нацистським діячам. Наприклад, в листі Е. Кальтенбрунеру від 21 червня 1944 р. рейхсфюрер СС повідомляв «про необхідність запровадити на завойованих російських землях замість традиційно поширених там конфесій нові форми релігій» [10, с. 44]. Можливо, саме досягнення такої мети в майбутньому прагнуло керівництво німецьких спецслужб, вимагаючи від своїх підлеглих організувати вивіз релігійної та атеїстичної літератури, архівних матеріалів, що стосувалися релігії й церкви, діяльності конфесій. Аналіз релігійної ситуації в Україні був частиною багатопланової таємної доповіді «Загальні положення та настрої», яку систематично готували співробітники СС і надсилали її в Берлін, а також командуючому поліції безпеки і СД в Україні групенфюреру СС Томасу, високопоставленим генералам вермахту та поліції. [9]. Але ці злочинні плани нацистської Німеччини згоріли разом з ліквідацією III рейху.

Список використаних джерел та літератури

1. Булгаков С. Расизм и христианство. Париж, 1991. 90 с.
2. Віперман В. Європейський фашизм : порівняльний аналіз (1922–1982). Київ : Дух і літера, 2008. 278 с.
3. Люцер Эдвин В. Крест Гитлера. Киев, 2005. 267 с.
4. Мазе В. Адольф Гитлер. Легенда. Миф. Действительность. Минск : ООО «Попурри», 2000. 496 с.
5. Родионов В. «Истинные арийцы». Расовые мифы Гитлера. Москва : Яуза-Пресс, 2012. 384 с.
6. Розенберг А. Миф XX века. Харьков, 2005. 512 с.
7. Светоний Г. Т. Жизнь двенадцати цезарей. Москва, 1989. 512 с.
8. Хью Тревор-Ропер. Застольные беседы Гитлера. 1941–1944. Москва, 2005. 655 с.
9. *Центральний державний архів вищих органів влади і управління України*. Ф. 3676. Оп. 4. Спр. 474. Арк. 70–80, 421–460.
10. Шкаровский М. Русская церковь и Третий рейх. Москва : Вече, 2010. 464 с.

References

1. Bulgakov, S. (1991). *Rasizm i hristianstvo* [Racism and Christianity]. Parizh. 90. [in Russian].

2. Viperman, V. (2008). *Yevropeiskyi fashyzm : porivnialnyi analiz (1922–1982)*. [European fascism : a comparative analysis (1922–1982)]. Kyiv : Duh i litera. 278. [in Ukrainian].
3. Luser Edvih, V. (2005). *Krest Gitlera* [Hitler's Cross]. Kyiv. 267. [in Russian].
4. Mazer, V. (2000). *Adol'f Gitler. Legenda. Mif. Dejstvitel'nost'* [Adolf Hitler. Legend. Myth. Actuality.] Minsk : OOO «Popurri». 496. [in Russian].
5. Rodionov, V. (2012). «*Istinnye ariycy*». *Rasovye mify Gitlera*. [«True Aryans». Hitler's racial myths]. Moskow : Jauza-Press, 384. [in Russian].
6. Rozenberg, A. (2005). *Mif XX veka*. [The myth of the twentieth century]. Harkov. 512. [in Russian].
7. Svetonij, G. T. (1989). *Zhizn' dvenadcati cezarej* [The Life of the Twelve Caesars]. Moskow. 512. [in Russian].
8. Trevor-Roper, H.(2005). *Zastolnyie besedy Gitlera. 1941–1944*. [Hitler's table talks. 1941–1944]. Moskow. 655. [in Russian].
9. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchych orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy* [Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine], f. 3676, op. 4, spr. 474, ark. 70–80, 421–460. [in Russian].
10. Shkarovskij, M. (2010). *Russkaja cerkov i Tretij rejh*. [Russian Church and the Third Reich]. Moskow : Veche, 464. [in Russian].

Рецензент:

**Куйбіда В.В., д.і.н., проф.
Салата Г.В., д.і.н., проф.**

Надійшла до редакції 13.09.2019 р.